

*Цветелина Иванова*¹

ЧОВЕКЪТ ОТ ПОДЗЕМИЕТО И СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯТ РЕАЛИЗЪМ В НОВЕЛАТА „САНАТОРИУМЪТ НА Д-Р ГОСПОДОВ“ ОТ ГЕОРГИ МАРКОВ

Tsvetelina Ivanova

THE UNDERGROUND MAN AND SOCIALIST REALISM IN THE NOVELLA DR. GOSPODOV'S SANATORIUM BY GEORGI MARKOV

The article analyses the system of characters in the novella Dr. Gospodov's Sanatorium by Georgi Markov. The main focus of analysis is on the clash between the author's outlook and the ideology of socialist realism. A typological and psychological parallel is drawn between the portrayal of the six tubercular patients in the novella and the Dostoevskyan Underground Man.

A number of complex existential problems are approached in terms of biblical symbolism.

Keywords: Georgi Markov, novella, the Underground Man, socialist realism.

В статията е анализирана персонажната схема в новелата „Санаториумът на д-р Господов“ от Георги Марков. Вниманието е фокусирано върху сблъсъка между авторската идея и идеологемите на социалистическия реализъм. Направен е типологичен и психологически литературен паралел между образите на шестимата туберкулозно болни пациенти в творбата, публикувана през 60-те години на 20. век, и „човека от подземиеето“, представен в руската литература на 19. век от Фьодор Достоевски. Сложните екзистенциални проблеми са разтълкувани в светлината на библиейската символика.

Ключови думи: Георги Марков, новела, човекът от подземиеето, социалистическия реализъм

Новелата „Санаториумът на д-р Господов“² представя екзистенциалните проблеми за смисъла на човешкия живот, за избора между живота и смъртта, за изкуплението на човешките грехове, за надмогването на тленната плът и пречистването на вечната душа. Повествованието се отличава с динамична структура, състояща се от рязко сменящи се сцени и образи, натоварени с библиейска символика. Психологическата мотивировка разкрива героите в преломните моменти между живота и смъртта. Фабулното време протича в три последователни пролетни дни в разгара на Втората световна война, но психологическото време е съгъстено заради острия конфликт между противоположните характери и позиции на персонажите.

Откроява се сблъсъкът между авторската идея и идеологемите на социалистическия реализъм. В самата новела, която е създадена през 60-те години на 20. век, социалистическата действителност не е описана, тъй като Георги Марков е избрал неочакван ракурс: представил е свръхцинични и обезверени герои, които се намират на прага на смъртта, в условията на военните действия през 40-те години на миналия век. Шестимата туберкулозно болни пациенти в санаториума са странни и чужди

¹ Цветелина Иванова (Tsvetelina Ivanova) – докторант във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, tetelina@abv.bg.

² Марков 1966: 51–154. Всички последващи цитати от произведението са посочени в текста на публикацията със сигла и страница от това издание.

на социалистическия начин на живот, затова авторът е предпочел да развие техните характери в ситуация преди 9-и септември 1944 г. и да ги съпостави с положителния образ на епохата – партизанката, чиято ангелска лъчиста светлина ги довежда до духовен катарзис.

Д-р Петър Господов младши – едър мъж с румено, засмяно лице и бърза походка – по неволя е собственик и управител на полупразен санаториум за туберкулозно болни, но ни най-малко не се интересува от здравето и нуждите на своите пациенти. Неговите формални визити, механични въпроси и нескрит фалшив тон към болните недвусмислено показват, че той се интересува единствено от финансовото си облагодетелстване. Той умишлено отсъства от болничното заведение, предпочита да ловува из планината, за да избегне отговорността за неочакваното пристигане на една ранена партизанка, която би му създала много неприятности с местната власт. За него животът представлява отвращението на материята от себе си.

Единственият санитар в санаториума е универсален служител, който изпълнява длъжностите на медицинска сестра, лаборант и готвач. Неговият прякор – **Немия** – показва най-характерната му черта: гробното мълчание. Отличава се с внушителен ръст, физическа сила и бавна, ритмична походка. Облечен изцяло в бяло, той шества безмълвно като призрак в полумрака. Присъствието му напомня на всички пациенти, че са временно битувачи между живота и смъртта. Неговият образ е сравнен със Съдбата – глуха, сляпа и тъпа, – която хладнокръвно посреща живите и изпраща мъртвите. Пронизителният гонг студено отмерва началото и края на всеки ден.

В пространната експозиционна част са представени шестимата пациенти от санаториума. Петима от тях са назовани не със собствените си имена, а с прякори, които характеризират най-отличителните им черти, защото всеки човек, достигнал прага на смъртта, се идентифицира не с името, а със земните си дела. Шестият пациент – **Иван Акрабов** – единствен присъства с името си, защото символизира един отиващ си духовен елит, чиито дела заслужават назидание и възмездие. Умиращите пациенти са различни на пръв поглед като характери и лични интереси, но и шестимата онагледяват светогледа и ценностната система на човека от подземие³, представен в руската класическа литература от Фьодор Достоевски. Шестимата туберкулозно болни в новелата на Марков са преминали нравствените граници заради близката среща със смъртта, изпитват удоволствие от унижението на другарите си и от собственото си унижение, а над тях витае духът на егоизма и цинизма. Всеки един от тези персонажи представлява отделен вариант на типа човек от подземие в условията на 20. век. Това прави избора на типаж от страна на Георги Марков необикновен: човекът от подземие е най-далечният и странен персонаж за духа на социалистическата епоха и социалистическия реализъм.

Гърбавия е дърводелец, цял живот правил гардероби и ковчези, вследствие на което деформира тялото си и заболява от костно-ставна туберкулоза. Гротескният му външен вид – огромна глава, хлътнала между раменете, дълги ръце, силно изразени челюсти и зловна усмивка – разкрива човек „втора ръка“. Останалите пациенти се възползват от неговата безпомощност, непрестанно подхвърлят цинични предложения по адрес на самотната му съпруга и се забавляват за сметка на неговото страдание. В тези моменти Гърбавия се чувства като безпомощно дете сред възрастни пияници. Жестокостта поражда жестокост, а когато човек няма какво да губи, е двойно по-жесток в своето отмъщение. В отговор на грубостта и обидите Гърбавия си отмъщава: собственоръчно изработва за всички умиращи по един надгробен кръст.

Философа е нисък кръглолик човек на средна възраст, с бистри сини очи и присвити вежди, който е изискано облечен в тъмен костюм и вратовръзка. Отвратен от сантименталните чувства на хората, той се опитва да изобрази нагледно бъдещия човекоробот. Според него най-страшното нещо за човека е свободата, защото свободното развитие на човешкия ум ще доведе до създаването на човекороботи. Трагедията на този несъвършен свят са бацилите на сантимента, които предизвикват най-чудовищните и необясними постъпки, затова всички мръсници, циници и убийци са необикновено сантиментални. Единственото спасение за света от това качество като най-ярко проявление на животинския егоцентризъм, е да измрат всички сантиментални хора. Философа е съвсем краен в своята безнадеждност: Цялото човечество е лудо и нещастно!

Доктора е белязан от горчива ирония на съдбата: той е получил лекарска диплома, за да установи собствената си диагноза; спечелил е един милион от лотарията, за да умре богат, и с последни сили

³ Достоевски, Фьодор Михайлович. *Записки от подземие*. С., 2005.

изживява младостта си, защото няма да достигне старостта. Хората го възприемат като олицетворение на човешкото щастие, докато той самият смята, че е умиращ нещастник. Видът на болното му тяло – много слабо лице, възсинкав цвят на кожата, мъртвешки изпъкнали очни ябълки и опънати пепеляви устни – ярко контрастира със силния му дух, искрящ в черните му изразителни очи. Неосъществената му мечта е да стане велик лекар, затова никога през живота си не се е обвързвал дълбоко с жена, макар че не му липсват любовни авантюри. Той не търси философски отговори, защото за него светът е единствен, вечен и неизменен. За него всичко наоколо са експлозии на свободно съединяващи се случайности, заради които никой не се ражда и не умира по своя воля. Спасителният оптимизъм на Доктора, който непрекъснато повтаря с жива страст: „Аз живея!”, се противопоставя на болезнения песимизъм на Учителя, вечно обезпокоен от материалното си положение. Доктора съзнава, че нито младостта, нито умът, нито парите могат да спасят един обречен живот, затова отчаяно отлага срещата със смъртта. Речевата характеристика на персонажа разкрива един свръхциник, който безсрамно си пожелава да сподели последните си дни на този свят с калугерките от женския манастир и да ги използва за плътски забавления: представете си, ние издъхваме, а около нас танцуват калугерки, пеят божествени химни, също като при Хаджи Димитър!

Педро е красив, тъмнокож мъж с черни очи, брадясало лице и космати гърди, истински красавец, призван да бъде вечният любовник. Единствената му утеха, която притъпява признаците на болестта, е алкохолът. Пророческият сън на Педро има важна символика: две червени змии, едната от които е по-голяма, навита като баница (омразният на всички Акрабов), а другата е по-малка, шаваща върху баницата (Учителя, който се съюзява със земевладелеца). Яркочервеният цвят (като кръвта на покойния Антон) предвещава жестокото убийство, което ще извърши самият Педро заедно с останалите си съмишленици. Показателно е и любимото занимание на Педро: да търси отговора на един единствен неизказан въпрос чрез редене на пасианси.

Учителя по рисуване изиграва много важна роля в повествованието, защото е двойствен⁴ персонаж със силно изострена чувствителност: той често изпада в мъчителни състояния, където всяка мисъл поражда друга с обратен съдържание, а всяко чувство се появява едновременно със своята обратна стойност (радостта идва заедно с тъгата, смириенето носи в себе си гняв, доброто върви заедно със злото). Той постоянно сменя своите лица, като е способен едновременно да отрича и да защитава едно и също твърдение (първо мрази Акрабов, след това се съюзява с него; първо иска да омърси умиращата партизанка, след това ожесточено брани паметта ѝ; първо служи на дявола, след това избира Бога). Той е единственият пациент, който пребивава във външното (планината) и вътрешното (санаториума) пространство: преходите му от едното измерение към другото отключват и преходите от едно вътрешно състояние към друго. Той е персонажът, който е белязан от атмосферата на болничното заведение (за разлика от останалите, винаги е наметнат с тъмножълтия халат със знаците на санаториума „С. Г.”) и изпитва най-силно положителното или отрицателното влияние на средата върху себе си. Докато е бил здрав, Учителя не е имал особено желание да рисува, но щом се разболява, в него се отключва неистово желание да създава велики шедеври. В санаториума той рисува най-мистичната си картина, която сам унищожава, без да се замисли: сиво-бяла пропаст между виолетови скали, наподобяващи човешки лица (обречените на смърт пациенти), а встрани от тях гледат три очи (Светата Троица). Оттогава художникът възприема реалните сцени от живота си като картини. Изоставен на произвола на съдбата без пукната пара, той се чувства като самотно голо животно, което зъзне пред настъпващия безмилостен студ. Учителя иска да отмъсти на всички подлеци (бившата си жена, братята си и директора на гимназията), които са предизвикали в него чувство на животинско безразличие, покорство и тъпота.

Иван Акрабов – внушителен мъж с червендалесто селско лице, свъсени грамадни вежди, големи сиво-зелени очи, широки плещи и дълги, силни ръце – е богат земевладелец с господарски навици и хаплив, циничен език. Той е стигнал до извода, че човекът още от раждането си е подлец – дори самата честност представлява най-хитра подлост – затова най-важното нещо е да прекараш живота си добре и в доволство. Това е персонажът, когото всички останали мразят най-силно, смятат го за чеснов простак и се дразнят дори от присъствието му. Той дава категорична отрицателна оценка за русофилите

⁴ Двойствеността присъства трайно в новелите на Георги Марков: Учителя е раздвоен между *доброто* и *злото*, Данаилов от новелата „Анкета” е раздвоен между *истината* и *лъжата*, а героят-разказвач от „Портретът на моя двойник” е раздвоен между *живота* и *играта*.

и привържениците на комунистическата идеология. От своя страна Учителя остава неподвластен на идеологията: според него човешкият живот е твърде кратък, за да бъде жертван в името на която и да е кауза или политическо движение; най-нахалната амбиция на човека е да знае за какво живее.

Всички персонажи са имали прегрешения в живота си, но Акрабов е единственият, който възплъщава в пълна степен седемте смъртни гряха: похот (в миналото е имал много любовни похождения, дори в болничната му стая често идват платени жени), алчност (всеки ден брое куфари с пари и се отрупва с медали), чревоугодничество (поръчва си от горския пържени пилета срещу заплащане), горделивост (непрестанно се хвали с материалните си придобивки), леност (винаги е предпочитал почивките и удоволствията пред движението и физическия труд), гняв (избухва, когато волята му бъде нарушена), завист (открадва двата флакона салварзан от Философа, на когото завижда, че ще живее по-дълго). Акрабов е убеден, че заслужава да живее повече от всички останали пациенти, затова еднолично се разпорежда в санаториума. Той е самият Дявол, който безсрамно признава всичките си грехове и отказва да му бъдат опростени. За него всички мръсни тайни са повод за гордост, а не за срам.

Между Учителя и Акрабов съществува зависимост, изпълнена с противоречия. Първоначално Учителя отказва да нарисува портрет на Акрабов: първо, защото има самочувствието на велик художник, и второ, тъй като силно мрази Акрабов. След това той се съгласява да нарисува портрета на своя другар, защото няма пари да плати престоя си в санаториума и поради отношението на Акрабов, който се представя като открит и ясен човек. Докато създава внушителния портрет, художникът усеща как омърсява дарбата си и се надсмива над себе си: Едно животно нарисувало друго животно! По време на сеансите Учителя многократно обижда наум своя благодетел Акрабов, чието гнусно изражение не заслужава да бъде увековечавано за поколенията. Материалното положение на земевладелеца притежава такава сила, че принуждава дори Гърбавия да забрави за своето оскърбление и да се превърне в най-покорен слуга. За него важи фразата на Доктора: Гърбавия, това е самата честност, но гърбава! Както в много от романите на Достоевски зависимостта между двама герои, изповядващи сходна идея, превръща единия в слуга, оръдие на нечия чужда воля (например двойката Иван Карамазов – Смердяков), като нейното изпълнение се отличава с унижение и вътрешна съпротива, но материализира идеята (желанието) на водещото съзнание.

Преди завръзката (появата на смъртно ранената партизанка) в санаториума цари убийствено нагнетяваща атмосфера: умиращите пациенти се подиграват един с друг; разказват си цинични истории; иронизират себе си и останалите; проявяват безпощаден сарказъм; избухват и се нагнетяват взаимно; подмятат си жлъчни обиди; разменят си зловни заплахи; гаврят се с всичко земно, което ще ги надживее. Всеки от тях е готов на всичко само за да забучи собствения си кръст над главата на другия. Умиращите мъже, осъзнали неизбежната среща със смъртта, не се страхуват от нищо. Бомбардировките по време на войната може само да ускорят възнасянето им при свети Петър. Те имат дързостта да заплюят живота, защото няма да дочакат своето оздравяване, не се чувстват виновни, не се извиняват, не се обясняват. Единственото, което може да направят през последните си дни в морилника, е да съжаляват за пропиления си живот. Най-мъчително е очакването на смъртта, която ще настъпи съвсем скоро. Пресният гроб на мъртвия пациент **Антон** напомня на всички живи, че скоро ще изгният като мърша, заровена под канавката.

Образът на жената, представен подробно и пластично, коренно преобразява умиращите мъже и възвръща желанието им за живот. Всички са изумени, че Господ им изпраща жена от плът и кръв, която за последен път в живота им ще ги направи мъже. Тяното щастие е заключено в стая номер 7 (вълшебно свещено число). Спящата хубавица предизвиква всеобщо възхищение с красотата и нежността си. Портретната ѝ характеристика разкрива истинска богиня, сякаш изваяна в осмия ден от Сътворението на света: Косите ѝ бяха кестеняви, късо подстригани и прави като на ученичка, разпилени върху високо умно чело. Имаше гъсти, но силно извити вежди, които се пресичаха с изящна строгост. И много дълги, като на спяща кукла мигли. Те затваряха очите ѝ със спокойна радост и като че подсказваха на устните усмивката. Страните ѝ бяха малко продълговати, с онази пленителна слабост, която иде да подчертае съвършенството на линиите. Най-силно впечатление им направиха устните, женствени, алени и полуотворени (Марков 1966: 98). Очите на всички мъже заблестяват с нова светлина. Тази жена, която излъчва желание за живот, е по-важна дори от изхода на Втората световна война, която може само да ускори смъртния край за болните. Най-големият грешник от всички – Акрабов –

първ ще възкликне във всеобщото мълчание: „Богиня!“. Първата мисъл на Акрабов е да задоволи мъжката си похот (за него жената е изпратена от Господ за наслада на мъжете), докато Гърбавия състрадава на умиращата девойка (за него само дяволът може да им изпрати такова изкушение, което коренно да ги промени). Струпалите се в стаята мъже замърсяват въздуха на момичето със своята болест и със своите греховни мисли.

Премени в официалните си костюми, мъжете се подготвят за среща с непознатата жена, в чийто образ виждат собствените си желания: наивна девица (Учителя), разпасана мръсница (Акрабов), странна интелектуалка (Доктора). Готови за най-безмилостното състезание в живота си, разгорещени теглят жребий, за да видят късмета си. Жребият предоставя първото място на милосърдието (Гърбавия), а последното – на похотта (Акрабов). Спечеленото първо място преобразява Гърбавия: грозното му ъглесто лице светва, погледът му тържествува, гърбицата и болестта биват моментално забравени. Радостта му се дължи не толкова на възможността да бъде с жена, а да бъде на първо място за пръв път в живота си (за миг героят не се чувства като второкачествен човек). Парите на Акрабов и на Доктора не успяват да откупят първото място, но физическата сила на Педро се оказва решаваща. Страховитият еротичен психопат, извършил безброй смайващи постъпки през живота си, следва собственото си чувство за справедливост и неотстъпно брани мъжкото си право. Познал обятията на всички жени, Педро е готов да се отдаде на първата, която е изпратена само за него.

Партизанката е граничен образ: тя се намира между своите другари и жандармерията, свободата и затвора, живота и смъртта, видимия свят и отвъдното, между Бога и дявола. Тялото ѝ неслучайно е положено в седма стая, където се струпват шестимата пациенти (в християнството Бог е представян като седмия от шестте лъча на Сътворението). Нейният вълшебен образ извиква неподозирани спомени и чувства в съзнанието на мъжете. Съзерцавайки я в полумрака, Педро се убеждава, че появата на една толкова хубава жена в санаториум за туберкулозно болни не е случайност, а съдбовен знак: Ако остане един единствен човек на земята, това ще бъде тя! Нейното несвързано бълнуване го отвежда в детските му спомени, когато е бил обикновено момче на име Петър (светецът Петър, който отключва портите на Рая), а по-късно по неволя се е превърнал в жиголо и е получил прякора Педро (грешник от Ада).

Доктора, който под влияние на болестта е броил оставащите дни до собствената си смърт, започва да мисли как да спаси живота на умиращото момиче. Той съзнава, че ако е имал такава жена (вместо престижна титла и печалба от тотото), е можело да изживее една дълга и щастлива съдба. Нслучайно тази жена е първият и последен пациент на Доктора. В неговото съзнание партизанката прилича на малката комунистка Зорница от спомените му, която възражда неговото призвание да бъде лекар. Доктора има крайно отрицателно отношение към политиката, тъй като там се срещат хитреци, които само консумират, и глупаци, които само плащат. Той е истински индивидуалист, бранещ своята свобода от всяко посегателство. Готов е да се прероди вътрешно заради жена с идеал като партизанката, която знае за какво е живяла и за какво се е пожертвала. Според него всеки човек трябва да бъде задължен да умре някак чудесно, защото една хубава смърт е по-важна от един хубав живот, докато нищожната смърт разкрива нищожен живот.

Философа се надява в седма стая да получи поне един отговор на въпросите, които цял живот си е задавал относно заобикалящия го свят. Той е първият пациент, съзерцаващ кафявите очи на девойката, чиито големи всепоглъщащи зеници го обливат с лъчиста светлина. Той пръв разговаря с партизанката и я възприема като несантиментален човек, който стои съвсем независимо на огромно разстояние от земните хора.

Гърбавия възприема образа на раненото момиче по два начина: от една страна, той вижда в нея своята мечтана съпруга, която ще го дари с обич, доброта и разбиране (затова къса снимката на лъжливата си съпруга) и от друга, открива в нея своята умираща майка, чиято безсмъртна душа винаги ще бди над него (затова той стои встрани до леглото и като дете се страхува да погледне нейните окървавени гърди). Героят първи се ужасява от мисълта, че това чудно създание е обречено на смърт. Той е единственият, който будува цяла нощ над тялото ѝ като най-верен страж. Образите на партизанката и Гърбавия олицетворяват естетически красивото и грозното, подобно на Есмералда и Квазимодо от „Парижката Света Богородица“ на Виктор Юго. Интересен е този мелодраматичен нюанс в новелата на Георги Марков, който има желание да разкрие типологията и психологията на своите герои изчистено,

обобщено, извън времеви маркери на епохата (това проличава и в названията на персонажите със социалните им роли – като представители на типа на „подземния човек“).

В своята „Поетика на прозата“ Цветан Тодоров анализира движението на другостта в „Записки от подземие“ на Достоевски и стига до извода, че: Човекът от подземие живее в свят, в който стойностите са три: низшестоящ, равен и висшестоящ. (Тодоров 1985: 170) На тези стойности отговарят и персонажите в „Санаториумът на доктор Господов“: шестимата пациенти са равни помежду си и пред смъртта; низшестоящи са обаче спрямо партизанката, която е висшестояща спрямо тях (шестима смъртни мъже и една безсмъртна богиня).

Друг важен извод, до който стига Тодоров, гласи: Човекът от подземие не съществува извън връзката си с другия, не съществува без погледа на другия. А да не бъдеш въобще, е още по-страшно зло, отколкото да бъдеш нищо, да бъдеш роб. Човек не съществува без погледа на другия. (Тодоров 1985: 176) Шестимата пациенти са свързани един с друг на много равнища: на битово равнище (прекарват последните си дни заедно в санаториума), на интелектуално равнище (принудени са да разговарят помежду си на различни теми), на емоционално равнище (постоянно влизат в конфликти), на психологическо равнище (появата на партизанката оказва силно влияние върху тях). Те съществуват не само защото все още не ги е застигнала смъртта. Всеки от тях съществува благодарение на погледа на другия.

Външното пространство (планината, където всички растения и животни започват нов живот) контрастира на вътрешното пространство (санаториума, където гонгът отмерва последните дни на болните). Учителя се променя в пребиваването между двете пространства. Докато е вътре, той мисли за това как да запази тялото си живо, и проявява своите отрицателни черти (егоизъм, гняв, лицемерие, грубост, злоба, животински нагон). Навън си представя как ще спаси душата си и проявява своите положителни страни (алтруизъм, смиреност, искреност, нежност, доброта, човешка чувствителност). Аналогично възприема той и образа на партизанката – двойствено, под влияние на двете противоположни пространства. Докато е в седма стая (в санаториума), мислите му са покварени от болезненото чувство за изоставеност: Едно мъжко животно отива при едно женско животно. Докато върви сред дърветата (в планината) разсъжденията му се пречистват от сантименталното чувство за самота: той иска да избави девицата от мръсните ръце на останалите пациенти, които презира (според него Педро е похотлив мерзавец, Доктора е гнусен новобогаташ, Философа е умствен убиец).

Тези интроспекции насочват изображението към вътрешния свят на героя, за да подчертаят противоречивата му същност. Той самият усеща, че между неговото оставане в санаториума и появата на жената има символична връзка: действително, щом неволно я предава на жандармерията, подведен от Акрабов, Учителя се разкайва и пръв се хвърля срещу него, за да отмъсти за невинната девойка. В преходните състояния в душата на Учителя, когато се връща от външното (пречистващо) пространство във вътрешното (покваряващо) пространство, се откриват чертите на „подземния човек“: Беше нетърпелив да узнае какво се е случило между болните и момичето. Сега у него започна да се появява нещо съвсем познато – по някакъв начин да ги изиграе, да блесне над всички, да ги направи жадни, гладни и зависими. Това беше периодът, когато натрупваше дързост. (Марков 1966: 122–123) „Човекът от подземие“ остава честолюбив, егоцентричен и озлобен пред лицето на смъртта.

Религиозната перспектива има две проекции в новелата, въплътени в два противоположни персонажа: небесна (безплътната жена, която свободно се възнася към отвъдното) и земна (д-р Господов, който остава затворник в собствения си санаториум). Противопоставят се външните описания на двамата герои: девойката е сравнена с богиня, спящото ѝ лице излъчва смиреност, телцето ѝ е безплътна като на ангел, а духът ѝ е свободен завинаги; лицето на д-р Господов предизвиква погнуса, шишкавото му тяло буди отвращение, а духът му е подчинен на властващата идеология. Неслучайно Господов изкушава Учителя, сякаш е дяволът, да не се преуморява с разходки в планината, а да се върне на топло до камината в санаториума, където може би ще се намери някоя жена, която да утоли мъжките му страсти.

Четирима от пациентите (Педро, Доктора, Философа и Гърбавия) се кръстят пред въсърското лице на девойката като пред икона. Те смирено изповядват собствените си грехове с безпощадна откровеност, за да измолят опрощение и да спасят душите си. Моментът на истината и себеразкриването на героите показва тяхната еволюция към човечността. Философа още като юноша е искал да се посвети

на доброто и справедливото. Но понеже с времето е разбрал, че всички хора по света имат различни представи за тези понятия, той избира лесния път – да философства за цялото човечество, без да е разбрал самия себе си. Неговата самозаблуда е собствената му теория за роботите, които ще наследят стерилизирания човек.

Гърбавия винаги е мечтал да бъде обичан от грижовна съпруга, но понеже цял живот се е съсипвал с тежък физически труд, остава самотен и нещастен. Той се заблуждава, че непознатата красавица от снимката е собствената му жена. Още като дете Педро е бил покварен в танцовата трупа на майка си, където за пръв път се е докоснал до развратната женска плът. Неговата майка, която всички мислят за екзотична танцьорка, всъщност е уличница. Поройният дъжд се излива като водопад върху санаториума и пречиства душите на грешниците. Щом се изповядват пред лика на девата, те засияват с искреност и доброта. В техните очи тази вечна жена, която лежи безжизнена и безкръвна, ще надживее целия свят, защото за разлика от пациентите, които очакват някой друг (Бог или Дявол) да отговори на собствените им въпроси, тя е попитала себе си и сама си е отговорила. Тя знае за какво е живяла и за какво се е пожертвала. Тази героиня се е изправила пред правото и отговорността си да избира как да постъпи във важна житейска ситуация (избор, какъвто доктор Господов не е пожелал да има). Тя е напълно свободна да бъде това, което е избрала да бъде. Това в пълна степен отговаря на разбирането на екзистенциализма за свободата, че при човека „съществуването предшества същността”⁵. Кардиналният избор, който е направила жената, е формирал същността ѝ.

Тук изпъкват и авторовите отклонения от догмите на социалистическия реализъм. **Партизанката** се отказва от живота заради идеала си, а циничните обитатели на санаториума вегетират, вкопчили се с последни сили в живота. Георги Марков е търсил значещия контраст, за да вмести сюжета в рамките на идеологемата. Образът на положителната личност е представен в ракурс, който не отговаря на критериите на социалистическия реализъм. Девойката е характеризирана по-скоро като страдаща жертва, която предизвиква силни емоции в съзнанието на мъжете, а те от своя страна се преобразяват. Тя не е действена борбена личност. Обитателите на санаториума са обезверени хора, описани през цялото време със своите отрицателни качества (злоба, лицемерие, жестокост), а не с промяна към някакви добродетели (доброта, честност, състрадание). Възхищението пред саможертвата на момичето в името на нейния идел зазвучава донякъде тезисно, за да се внуши нравственото превъзходство на девойката над мъжете. Портретната ѝ характеристика разкрива по-скоро библейски персонаж, отколкото пълнокръвен участник в партизанското движение: в полумрака лицето ѝ изглежда мраморно, свръхестествено, красиво и тайнствено. Тя е същинска богиня, пред чийто образ се покаяват четирима от пациентите.

Другите двама герои (Акрабов и Учителя) не желаят опрощение, защото служат на Дявола. Сближаването им води до задълбочаване на кризата и превръщането им в убиец (Учителя) и жертва (Акрабов). До края на живота си Акрабов неизменно остава верен на порока, като не променя поведението си спрямо останалите пациенти и спрямо шумкарката. Учителя, обаче, отново проявява своята двойственост по време на поройния дъжд (духовното пречистване). Той за втори път напуска санаториума (вътрешното пространство) и тръгва да скита из планината (външното пространство). Като пребито псе (отхвърлен грешник) той газии в калта (покварата), а буйните потоци (опрощението) измиват босите му крака. Той си спомня унижението, с което е просил пари от останалите пациенти, за да живее малко по-дълго, и сломяващия отговор на Философа, излязъл сякаш от устата на самия Бог: Кому е нужно да живееш? Осъзнал цената на своята молба, сменя чувството за превъзходство над другите с желание да докаже смисъла на собствения си живот. Образът на слънчевата девица го превръща в свободен човек, който за първи път се чувства щастлив, без да се подлага на болезнени сравнения и самооценки. Неговото изкачване по билото на планината символизира издигането на душата му към небесното царство. Под влияние на вътрешното пространство (Акрабов) Учителя смята, че единственото пълноценно удоволствие на този свят е да можеш да се подиграеш на другите. Под влияние на външното пространство (божествената жена) героят разбира, че човек трябва да приеме себе си, за да бъде приет и от другите. Той вярва, че онази ангелска жена ще го види от прозореца как се бори срещу порока, ще почувства неговото дълбоко страдание и ще разбере, че е чист човек, мечтал цял живот да нарисова нещо безкрайно красиво. За него тази всевиждаща, всезнаеща и всеопрошаваща жена е еманация на божественото начало.

⁵ Отн. фундаментална идея на екзистенциализма у Жан-Пол Сартр (Сартр 1994).

Влиянието на Акрабов създава измамно чувство за топлина и сила, затова Учителя е готов да изпълни всяко негово поръчение, без да се замисли. Двата се съюзават, защото се чувстват уязвени поотделно (изхвърлени са с ритници от седма стая). Неслучайно те се смеят истерично и дебнат отстрани като същински дяволи. Изпълнен с омраза, Учителя се заканва да озлочи спящата девойка и сам да се превърне в болест за околните. Акрабов също иска да се забавлява с шумкарката като животно с плячка и да предизвика завистта на околните. Щом разбира, че е предал своето момиче в ръцете на жандармерията, Учителя се вцепенява и изпада в полусънно състояние, в което не осъзнава собствените си думи и дела. За миг в неговите очи светът загубва своята реалност, а тялото му се разделя на две коренно противоположни личности.

В кулминационния момент (жестокото убийство) Учителя пръв се хвърля върху нищо неподозиращия Акрабов и безумно започва да го удря с юмуци. След това унищожава величествения портрет, който сам е създал, и изгаря всичките пари на земевладелеца. Портретът на Акрабов изобразява един умиращ аристократ, който си отива неразбран като последен представител на загниващ духовен елит. Камината, която излъчва уют и топлина, се превръща в клада, изпепеляваща всички грехове. Тъмната стая (нощта) засява от пречистващите пламъци (деня). Всички пречистени мъже вкупом възмездяват единствения грешник, който не се разкайва за греховете си. Заедно с мъртвото му тяло рухва и бюстът на доктор Господов старши, който въплъщава духа на 30-те години на 20. век.

Настъпването на третия ден (свещеното число на Светата Троица) предвещава тържествена и радостна новина (Възкресението на Бог). В съдбовната пролетна нощ белият санаториум свети като самотен приказен дворец. Умиращите мъже са изпълнени с надежда и смирение, небето слиза съвсем близо над главите им, под него стърчат сребърните фигури на скалите, подобни на молеци се хора, славеи пеят навред чудни песни. Гърбавия отправя към Господ гореща молба (смъртно раненото момиче да оздравее), на която отговаря безнадеждният крясък на кукумявката. Усеща се абсолютното тържество на смъртта: в полутъмната стая на момичето молитвите на умиращите мъже звучат надгробно. Финалът на новелата е почти фантастичен: пред изумените погледи на жандармеристите петима светци, облечени в болнични халати, изнасят бездиханното тяло на своята духовна спасителка.

Положителният образ на партизанката се очертава в ярък контраст с циничните обитатели на санаториума, които въплъщават литературните проекции на „човека от подземие“¹. Шестимата пациенти би трябвало да са представени като отрицателни персонажи, понеже принадлежат на миналото (40-те години на 20. век в буржоазна България), а всъщност те изглеждат плътни и живи образи, защото писателят познава добре тяхната психология и поведение.

Аналогичен е случаят и с пиесата „Комунисти“ (1968). Георги Марков е трябвало да създаде пиеса в духа на социалистическия реализъм, като изобрази четирите вида комунисти (положителните герои на епохата), но те са идеалистично представени, а на техния фон по-пълнокръвно изпъква отрицателният герой – полицаят (с прототип Никола Гешев). Заметръсната зона в новелата „Санаториумът на доктор Господов“², както и в по-късната творба, е типологията на персонажната система, разкриваща вътрешния стремеж на Марков към по-различен ъгъл в отразяването на българската действителност. Този друг ракурс влиза в нарастващ дисонанс с идеологемите на социалистическия реализъм и стига до момента, когато честното и смело слово на автора задейства, за съжаление, пагубното деяние на истинските герои на социалистическото подземие – убийците на писателя.

ЛИТЕРАТУРА

- Достоевски (2006):** Достоевски, Ф. М. *Записки от подземие*. Превод от руски: Димитър Подвързачов, Дамян Тодоров. Изд. „Захарий Стоянов“. С., 2005. // **Dostoevski (2006):** Dostoevski, F. M. *Zapiski ot podzemieto*. Prevod ot ruski: Dimitar Podvarzachov, Damyan Todorov. Izd. „Zahariy Stoyanov“. S., 2005.
- Марков (1966):** Марков, Г. *Портретът на моя двойник*. Новели. Изд. „Български писател“. С., 1966. // **Markov (1966):** Markov, G. *Portretat na moja dvoynik*. Noveli. Izd. „Balgarski pisatel“. S., 1966.
- Сартр (1994):** Сартр, Ж.-П. *Екзистенциализмът е хуманизъм*. Изд. „ЛИК“. С., 1994. // **Sartr (1994):** Sartr, Zh.-P. *Ekzistentsializmat e humanizam*. Izd. „LIK“. S., 1994.
- Тодоров (1985):** Тодоров, Цветан. *Поетика на прозата*. Превела от френски Албена Стамболова. Изд. „Народна култура“, С., 1985. // **Todorov (1985):** Todorov, Tsvetan. *Poetika na prozata*. Prevela ot frenski Albena Stambolova. Izd. „Narodna kultura“, S., 1985.